

Essay

DE ZAAK CULTUUR

Jaak Peeters

Vooreerst zal ik een naar mijn mening correctere definitie van het begrip cultuur brengen. Ik zal deze toelichten en vervolgens confronteren met de cultuurdefinitie van Caron en met hem van de regering. Vervolgens tracht ik om vanuit mijn definitie de vragen van de redactie kort te beantwoorden. Tenslotte geef ik enkele kritische opmerkingen over de maatschappelijke resp. democratiserende rol die Caron aan cultuur (in de 'smalle' betekenis) toeschrijft. Ik eindig met een korte conclusie

Het misverstand cultuur

De *Dikke van Dale* (1984) geeft als allereerste betekenis voor het begrip cultuur: het bebouwen van gronden met gewassen. In die zin spreken we over een maïscultuur, een wijncultuur, enzovoort. Het is duidelijk dat deze betekenis afwijkt van het cultuurbegrip dat de regering en de cultuursector hanteren. Kort gezegd: ik denk dat er over dit zo vaak gebruikte woord cultuur veel misverstand bestaat. Ik pleit voor een *antropologisch cultuurbegrip*. Ik ben van oordeel dat dit meer recht doet aan alle cultuurverschijnselen, wat hun aard ook mag zijn.

De antropologie beschrijft de mens als natuurhistorisch wezen en dit staat niet los van het concept cultuur. Cultuur is dat wat de mens aan de natuur toevoegt en dit zowel in geestelijke als materiële zin. Felix Keesing definieert cultuur als alles wat zijn ontstaan aan opvoeding en ervaring te danken heeft. Eveneens kun je stellen: cultuur is de cumulatieve kennis en ervaring van de menselijke soort. In die zin staat cultuur concreet voor onderwijs, wetenschap, politiek, wijsbegeerte, religie, techniek, de lelijke Vlaamse lintbebouwing, de IJzertoren, onze onrendabele landbouw, onze neiging om 'de politiek' met de vinger te wijzen voor alles wat misloopt of onze gewoonte om 's zondags met de auto onze sandwiches bij de plaatselijke bakker te gaan halen. Dit alles is cultuur. Cultuur, van het Latijnse *colere*, is in deze betekenis het bebouwen van onze existentiële levensruimte of het schikken van onze levensuitingen. Kunst en cultuur, in de zin zoals gedefinieerd door de regering, vormen dus niet *de* cultuur, maar zijn er een onderdeel van.

In de wereld hangt alles samen

Men komt tot die antropologische definitie als men de menselijke activiteit opvat als een min of meer samenhangend geheel dat plaatsvindt in de wereld zoals die ons toevallt. In die wereld van de menselijke werkelijkheid hangt alles samen. Daarom moet het manipuleren van deze menselijke werkelijkheid altijd het voorwerp zijn van grote omzichtigheid, want niemand kan alle effecten ervan op voorhand overzien. Deze stellingname herkent iedereen als de kern van de *conservatieve* opvatting. Ik wijs erop – en ik hoop dat dit verder zal blijken – dat deze opvatting niet samenvalt met wat men gewoonlijk *reactionair* noemt. Het verleden is zeer zeker vaak niet beter! Ik geef een aantal samenhangende aanvullingen.

Ten eerste: de cultuur, begrepen als door de mens gecumuleerde kennis en ervaring is *tegelijk universeel, lokaal en individueel*. Dat wijkt af van de keuze die soms wordt gemaakt voor een volstreekte voorrang voor het universele. Naar mijn oordeel is deze keuze fout. Dat komt omdat het mensbeeld dat bij de keuze voor deze voorrang verschijnt, slechts een abstractie is. Er bestaan alléén en uitsluitend concrete menselijke individuen. Hoe ‘hoog’ de culturele prestatie van iemand ook is: ze is altijd de prestatie van een concreet iemand. Salvador Dali was tegelijk een rijke Spaanse markies. Zonder die laag-bij-de-grondse omstandigheid was hij wellicht nooit in staat geweest zijn schilderijen te fabriceren.

Het gevolg hiervan is dat elke culturele prestatie – of elke politiek en eigenlijk elke menselijke activiteit – altijd door lokale factoren is gestempeld. Maar tegelijk, zo leert de psychologie ons, is elk individueel mens niet alleen het product van zijn omgeving, maar ook een beetje het gevolg van persoonlijke prestatie. Ik kan, zoals dat heet, ‘aan mezelf werken’ zodat ik me als een man van de wereld, met bijhorende manieren, kan presenteren.

Ten tweede is elke culturele uiting ingebed in een *historische keten* van fenomenen. Wij zijn in al wat we doen en laten ook het product van de geschiedenis, de erfdragers van wat via onze voorgangers tot ons kwam en de belichaming van het effect van de lotgevallen van de gemeenschap waartoe we behoren. Of er dan al dan niet een hoge en een lage cultuur bestaat, binnen deze denkwijze is dit een oordeel dat we aan de betrokkenen moeten overlaten, al zal de argumentatie behoorlijk lastig zijn en de uitkomst ervan discutabel. Zonder deze historische inbedding komen we echter nergens.

Ten derde: ieder van ons is in al zijn vezels *met zijn omgeving verbonden*. We kunnen ons niet aan die banden niet onttrekken. Een moderne argumentatie geeft ons Dick Swaab. Het verhaal gaat dat Ramoe, het wolvenkind in de Aveyron, door zijn ontdekkers aan opvoedkundigen werd afgestaan. Ramoe leerde nooit de menselijke taal en als hij zich snel uit de voeten maakte, deed hij dat op handen en voeten, zoals de wolven hem leerden. Ramoe heeft zich nooit

van de wolvenroedel kunnen losmaken. Of het verhaal echt historisch is, weet ik niet. Maar het illustreert hoezeer wij onze menselijke natuur te danken hebben aan onze verbondenheid met de wereld. Of we het graag hebben of niet: we zitten vastgesjord in wat ons omringt. Allicht is Sartre er niet blij om, maar het is daarom niet minder waar.

Heeft cultuur een maatschappelijke rol en is deze democratiserend?

Deze vraag is duidelijk niet ontsproten uit het cultuurbegrip zoals ik het formuleerde. Als cultuur de opgestapelde ervaringen zijn van concrete mensen in een concrete tijd, dan zijn de antwoorden niet voor de hand liggend.

Laat ik beginnen met de makkelijkste vraag: is cultuur democratiserend? Omdat de democratie deel uit maakt van een concrete cultuur – bijvoorbeeld de West-Europese – is het antwoord op de vraag noodzakelijk: ‘Dat hangt ervan af!’ Er zijn culturen geweest die heel hoge ogen gooiden, maar manifest niet democratisch waren – althans niet in de zin zoals wij die democratie vandaag verstaan. De lijst is lang: de Egyptenaren, de oude Chinezen, de Inca’s, ... Vele animistische culturen zijn principieel niet democratisch, omdat de rode draden daarin door de voorouders worden getrokken. Ook vandaag zijn er culturen die aan een heilig boek de volstrekte macht over leven en dood toekennen. Cultuur is dus zeker niet principieel democratiserend.

Maar de cultuur kan die kant opgaan waarin een democratie tot bloei kan komen. Natuurlijk denken we aan het oude Griekenland en vandaag aan Zwitserland of elke gemeenschap waar een vorm van betekenisvolle zeggenschap als een vanzelfsprekend burgerrecht wordt beschouwd. Democratie kan een product van de cultuur zijn, maar dit is niet noodzakelijk.

Speelt cultuur een maatschappelijke rol?

Het antwoord dringt zich al op vanuit het voorafgaande, maar kan nog verder gespecificeerd worden. In onze westerse cultuur zijn wetenschap en techniek van dominerende betekenis. Niemand ontkent dat de introductie van de tv en objecten zoals de iPhone op ons gedrag een geweldige invloed heeft. Het feit dat we allemaal tot ons achttiende geacht worden te leren – en liefst ook nog school te lopen – roept een categorie mensen in het leven die we gewoonlijk geschoold noemen. Een geschoolde bevolking maakt een industriële maatschappij mogelijk – een ongeschoolde daarentegen niet.

Cultuur, als die verzamelde kennis en ervaring die vanuit het verleden in onze streken tot ons komt, als een gecumuleerde ervaring dus, is zonder meer beslissend voor de aard en de verdere ontwikkeling van onze samenleving. Jammer genoeg omvat die gecumuleerde ervaring ook minder wenselijke dingen. De ervaringen uit het verleden, zoals in een oorlog, brengen bijvoorbeeld sommige groepen tot opvattingen die moreel discutabel zijn.

Hoe zit het met die andere betekenis van cultuur?

Caron verstaat onder cultuur alle uitingen van hoge cultuur (kunst), lage cultuur (populaire cultuuruitingen), het cultureel erfgoed en het sociaal-cultureel werk in zijn vele populaire vormen. Sta me toe erop te wijzen dat deze definitie niet zo duidelijk is als ze lijkt. Wat zijn *lage cultuuruitingen*? Zelf ben ik geneigd te zeggen dat voetbalwedstrijden staan voor een vorm van populaire cultuur. Moet ik ze echter lager schatten dan sommige vormen van cultuur die men doorgaans bij de hoge cultuur klasseert? Is de opwinding onder de supporters van een voetbalwedstrijd minder hoogstaand dan de emotie bij een opvoering van de *Willem Tell* van Rossini? Dat lijkt moeilijk te beargumenteren. Uit de definitie van Caron weet ik het antwoord echter niet af te leiden. Toch is het die definitie, zo komt het me voor, die algemeen wordt gebruikt in de culturele sector, in de media en in de politiek.

Wat opvalt is dat deze definitie op de een of andere manier altijd iets van doen heeft met het *artistieke*. Kenmerkend hierbij is dan nog dat cultuur tot op zekere hoogte wordt losgemaakt van de rest van de cultuur – dit laatste begrepen in zijn ruime betekenis. Cultuur zou iets aparts zijn, iets bijzonders met eigen kenmerken die niet altijd sporen met de maatschappij. Daar vallen wat kanttekeningen bij te maken.

Cultuur, in zijn ‘smalle’ betekenis, zou een belangrijke rol spelen bij het aanwezig stellen van betekenissen die aan gewone, niet-artistieke lieden, ontsnappen. Cultuur heeft een geestverruimend, een openscheurend effect. Het stelt het ongewone aanwezig, doet schrikken en verdrijft de vanzelfsprekendheid. Noem het Heideggers *Aletheia*. Is dit echter zo? Ik schreef daarnet al dat de term ‘populaire cultuuruitingen’ niet duidelijk is. Mag ik zeggen dat de toeschouwers van een wedstrijd veldrijden gegrepen worden door het wonder van de *Aletheia*?

Daarenboven, is het omgekeerd, niet heel zinvol te stellen dat ook wetenschap, de sterrenkunde, de biologie, de neurologie en alle andere wetenschappen telkens weer nieuwe, vaak totaal onverwachte inzichten opleveren? Wie schreef het weer: de taak van de filosoof bestaat eruit een gedachte door te denken tot er niets meer kan verteld worden. Dat levert dan inzichten op waar de gewone sterveling wellicht nooit aan zou hebben gedacht.

Een gelijkaardige opmerking geldt ten aanzien van de maatschappelijke, respectievelijk emancipatorische rol van de cultuur in de smalle betekenis. De politiek (De Franse revolutie), de nationale ontvoogdingsbewegingen (de Vlaamse Beweging), de wetenschap (Galilei), de vakbonden, het algemeen onderwijs: al die ontwikkelingen hebben in sterke mate bijgedragen aan de ontvoogding van de volksmassa’s en hebben onze samenlevingen ten gronde veranderd. Ik ken geen studies die hierover rapporteren, maar ik vraag me af wat in onze maatschappij uiteindelijk het grootste effect sorteert: de cultuursector, tv-programma’s zoals *Witse* of de ontwikkeling van de geneeskunde. Misschien moeten we – met enige overdrijving – wel zeggen dat iedereen een beetje kunstenaar is.

Een centraal probleem van de smalle definitie van cultuur is dat ze onvoldoende voeling heeft met de maatschappij waarin ze geacht wordt te functioneren. Ik ontkom niet aan de indruk dat de culturele sector vaak behept is met een soort zelfverklaarde beschavingsopdracht. Dat sluit aan bij het zelfbeeld van de culturele wereld als verheven boven de rest, bijvoorbeeld omdat ze de belichaming zou zijn van de hoogst menselijke levensuitingen. Dat geeft sommigen kennelijk een aureool van voornaamheid en zou wel eens één van de redenen kunnen zijn waarom de cultuursector zo moeilijk besparingsmaatregelen accepteert.

Om daar positie tegenover in te nemen, wil ik vooreerst beklemtonen dat de cultuursector inderdaad een geestverruimende taak heeft. Evenmin kan er twijfel bestaan over de positieve rol van de zorg om het erfgoed. Een gemeenschap die geen zorg draagt voor haar erfgoed heeft geen geheugen en gaat uiteindelijk ten onder. Maar die zorg geldt voor het hele erfgoed en niet enkel de “schone kunsten”. Concreet denk ik aan een verzorgde omgangstaal. De cultuursector hééft een maatschappelijke taak in algemene zin. Zelfs het simpele *entertainen* is belangrijk.

Toch zijn enkele kritische bemerkingen nodig over de maatschappelijke, respectievelijk democratiserende rol van een cultuursector in de smalle betekenis. De literatuur, de kathedralen van de middeleeuwen, de oude Griekse drama’s – Sigmund Freud vond veel inspiratie in het koningsdrama van Oedipos –, de monnikenbibliotheken en zoveel meer. Zonder dit alles zou onze wereld er vandaag helemaal anders uitzien. Betekent dit dan ook dat we hier te maken hebben met de hoogste menselijke prestaties? Ik weet echt niet wie ik hoger moet achten: de genoemde Salvador Dali, de makers van *Star Wars* of de professoren Allison en Honjo, die in 2018 de Nobelprijs kregen voor hun studies over de bestrijding van de agressieve kanker.

We mogen ook niet blind zijn voor de misstappen die kunnen gezet worden vanuit de georganiseerde cultuursector. Uit de studies van Frans de Waal en Norbert Sachser is bekend dat dieren en mensen behoefte hebben aan een maatschappij met overzichtelijke en duidelijke verhoudingen. Als cultuurproducenten echter openlijk pleiten voor een afbraak van de maatschappelijke *Leitkultur*, dan stichten ze verwarring. Dan is hun optreden schadelijk. Dit is geen mineure zaak. In een gemeenschap met onvoldoende sociale cohesie ontwikkelen er zich stress- en desoriëntatiesymptomen. De hormonenhuishouding van de bevolking wordt overhoopgehaald, cortisol en adrenaline hitsen individuen op en zijn medeoorzaak van conflicten. Daarom is het denkbaar dat het systematisch inbeuken – eventueel dus vanuit de cultuursector – op de bestaande maatschappij contraproductief is en echt niet alleen omdat daardoor de antipolitiek, wat dat ook zijn moge, zou gevoed worden.

Ik vermoed dat die zorgelijkheid één van de factoren is die bij de opstelling van het regeringsprogramma speelt. Ik meen dat iedereen daarvoor begrip moet hebben. Zeer zeker heeft de culturele wereld in de geschiedenis een rol gespeeld

bij grote maatschappelijke veranderingen. Het is echter de vraag of dat de kerntaak is van de cultuursector. Natuurlijk moet het oude jasje soms worden afgeworpen. Hannah Arendt schreef daarover nogal lyrisch naar aanleiding van de Amerikaanse revolutie. Omdat de cultuur, de maatschappij, de samenleving echter geen eigendom zijn van de cultuurwereld alleen en die cultuurwereld daarop dus ook geen beslag mag leggen, is het overhoophalen van de bestaande structuren in een samenleving het werk van de verzameling van de burgers. Dat is nogal belangrijk. Als het land in rep en roer staat, biedt dat kansen aan avonturiers die hun slag willen slaan. Dat komt altijd weer neer op de schouders van de werkende bevolking, die het geld moet ophoesten om alles weer recht te zetten. Voor de radicale democraat die schrijver dezes is, geldt de simpele regel: *wie betaalt, die maalt*. De dominerende politieke rol is dus voor de kiezer weggelegd, en niet voor een of andere elite. Mijn standpunt luidt dat de democratische positie van de verzameling van de burgers die van de cultuur-werkers overtreft. Overigens, ook de cultuurwerker heeft niet altijd hooggestemde bedoelingen met zijn optreden. Voor iedereen geldt dat koken geld kost en er bijtijds zaad in het bakje moet. De cultuursector is één van de groepen die kritische vragen stellen, de geestelijke horizon helpen verruimen en de vanzelfsprekendheid onderuit-halen. Maar zeker in onze dagen rust deze uiterst belangrijke taak niet alleen op de culturele sector, noch wordt ze door die sector altijd op de goede manier uitgevoerd.

Enkele conclusies

Ik ken geen cijfers. Ik kan niet oordelen over de besparingsmaatregelen van de regering die tot commotie leidde. Indien de besparing besteed wordt aan volksgezondheid of kwaliteitsvol onderwijs, dan heb ik daar weinig moeite mee. Omdat ik cultuur begrijp als ieders eigendom en omdat ik meen dat cultuur onze identiteit definieert, ben ik van oordeel dat we met betrekking tot cultuur allemaal een verantwoordelijkheid dragen. Hoewel de culturele sector voor sommige aspecten van onze menselijke cultuur een bijzondere opdracht kan hebben, heeft ze niet het recht om de cultuur te monopoliseren. Ik denk niet dat de cultuursector zichzelf moet isoleren of zich uit de samenleving moet terugtrekken. Veeleer zie ik heil in een kritische cultuursector die tegelijk solidair is met de gemeenschap waarin ze is ingebed. Het is aan de cultuurwereld om die kritische solidariteit concrete vorm te geven.